

שבידינו יצרו הימנונים ותפילות, שעיקרם שבה ותהילת האל, על ידי חזרה וכפילות של תוארי כבוד, ועל ידי המונוטוניות של הריתמוס מיועדים היו להביא את המתפלל להתלהבות ואקסטזה ולעורר בו את ה-*mysterium tremendum* כלפי המלך הקדוש. בתפילות מעין אלו ההדגשה היא בעיקרה על השגב שבגבורתו ובמלכותו של האל מתוך הרחקת אספקטים אחרים של אהבת ה' וקרבתו לאדם. הקדושה היא מעבר לכל מובן מוסרי, ואינה אלא כבוד מלכותו. למרות ההתנגדות המתבטאת בהלכות חדרו נוסחאות תפילותיהם של חוגים אלה במרוצת הדורות לסדר התפילה, ונראה שהותרה הרצועה עוד בימי האמוראים. כך מוסר ר' אבהו בשם רבי לעזר 'בכל מקום עבר והזכיר "אדיר המלוכה" לא יצא חוץ מן האל הקדוש של ר"ה ובלבד במוסף<sup>1</sup> וסיום ברכה זה 'אדיר המלוכה' במקום 'האל הקדוש' בא כנראה מהחוגים הנ"ל. בחיבור דברי שבח חפשים מהגבלות נהגו מחוץ לבית התפילה במסיבות שמחה ואבל. ריש לקיש מזמין את המתורגמן יהודה בר נחמני לומר דברי שבח כנגד הקב"ה והלה 'פתח ואמר האל הגדול ברוב גדלו אדיר וחזק ברוב נוראות מחיה מתים במאמרו עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר' (כתובות ח ע"ב).

## פרק שביעי

## כח השם

המזמורים וההימנונות שהרבו בשבחם של האלים, הלכו בעולם העתיק בד כבד עם שבועות והשבועות, שמטרתן הייתה להפעיל השפעה וללחוץ על האלים שיקיימו את רצונם ומשאת נפשם של בני אדם. נוסחת ההשבעה, שידיעתה נתונה בידי מכשפים, מלחשים ועושי נסים, עיקרה היא ידיעת השם. בשם טמון כוח. השם והכוח הם שמות נרדפים<sup>4</sup>. גילוי השם הנסתר של האל שפירושו השתלטות על האל תפס מקום מרכזי הן במיתולוגיה המצרית והן בשימוש המאגי בידי חרטומים ומכשפים, שלהטיהם היו לחיטות שמות<sup>5</sup>. השקפות ומעשים אלו רווחו גם בתקופה ההלניסטית וגם בתקופה הרומאית לא רק במצרים אלא גם בארץ ישראל. אמנם במקרא עצמו מופקע היסוד המאגי מן האמונה<sup>6</sup>. אין משביעים בשם את האל, ואין שימוש בשם. קוראים את השם, מזכירים אותו, כשרוצים בברכת אלהים, בהיענותו, אלא שהעונה והמברך הוא אלהים, ולא הכהן ע"י הזכרת השם<sup>7</sup>. אבל השם עצמו, גם אם אינו כלי ומכשיר, הפועל ועושה נסים ונפלאות, הריהו משקף את נוכחות האל, והוא מבטא את כוחו ויכולתו, ויש להניח, שבתודעה העממית לא נשמרה הבחנה זו בקפדנות. ואמנם יש לנו עדויות רבות מתקופת החשמונאים ולאחריה, שרווחה ההשקפה על כוח הטמון בשם ועל

4. ר' מעשי השליחים ד, 1. אונקלוס תרנ"ג 'ולמען ספר שמי' - ובדיל דיהון משתען גבורת שמי'.
5. ר' לעיל עמ' 29. הע' 1.
6. ר' קיפמן, תולדות האמונה הישראלית כ"א, עמ' 481, הע' 17. למרות דברי קיפמן נראה, שבובר ב-*Berlin, Königtum Gottes*, 1932, עמ' 83-85 (= מלכות שמים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 92-93) צודק בפירושו לשמות ג, יג ואילך, שלסיו מבטאים פסוקים אלה את ביטול האופי המאגי של השם. טענתו של קיפמן, שלא נאמר בתורה אף פעם 'לא תכשפו בשם ה' אינה טענה, שהרי ברור, שהאיסור הכללי על הכישוף כולל גם כישוף מעין זה.
7. ר' Löw, *Gesammelte Schriften*, Szegedin, 1889, כרך א', עמ' 187 ואילך; B. Jacob, *Im Namen Gottes*, 1903, עמ' 1 ואילך.

1. על טיבה של תנועה זו עי' ג' שלום, *Major Trends in Merkabah Mysticism and Jewish Gnosticism*, עמ' 40 ואילך, ובפרט עמ' 56 ואילך.
2. על ההימנון הידוע 'האדרת והאמונה לחי העולמים' הנובע מס' היכלות ר' פ' בלוח במונטסריפט 1893, עמ' 259.
3. יר' ר"ה ס"ד ה"ו, נט ע"ג, ור' בסנ"מ ובק"ע שם ובמלחמות ה' לרמב"ן, רי"ף ר"ה סוף ס"ד, שנרמז לו בציון ירושלים. בקטעי תפילה מהגניזה שפרסם י' אלבון, מונטסריפט, כרך נה, 1911, עמ' 595 נמצאת חתימה 'בא"י אדיר המלוכה והאל הקדוש', ובקטעים שפרסם יעקב מאן, *HUCA*, II, 1925, עמ' 329: 'אדיר המל' והמל' הק' ונראה שאלו נוסחאות מצורפות. הברכה 'בא"ה אדיר המלוכה' באה גם כסיום שירת הים בסדר חיבור ברכות, ר' Schechter, *Studies in Jewish Liturgy*, Philadelphia, 1930, עמ' 84, ויוסף היינמן, התפילה בתקופת התנאים והאמוראים, ירושלים תשכ"ד, עמ' 103, ומשיניהם נעלם הירושלמי שהבאנו.

השימוש בו בדרך ההשבעה. בס' חנוך א (סט, יג-יד) אומר שר השבעה למיכאל 'להראות את השם הנעלם למען יוכל להזכירו בשבעה להחרידם מפני השם ההוא והשבעה'; ובס' היוכלות (לו, ז) משיב יצחק "בשבעה גדולה... בשם המהלל והנכבד והגדול". חוני המעגל, שחי בימי שמעון בן שטח ואלכסנדר נאי, 'עג עוגה ועמד בתוכה ואמר... נשבע אני בשמך הגדול, שאיני זו מכאן עד שתרחם על בניך' (תענית פ"ג מ"ח).

הסופר היהודי ההלניסטי ארטפנוס<sup>8</sup> יודע לספר בנוסח הסיפורים המצריים. שפרעה נפל ללא רוח חיים כאשר לחש משה את השם, כתשובה על שאלתו 'מי הוא השם'. משה החיה אותו, אבל הכוהן, שמסר לו משה את השם כתוב על טבלה, מת מתוך ייסורים גדולים. אמנם לא העתיק יוסף בן מתתיהו את כל סיפורו של ארטפנוס, אבל גם הוא אומר 'ואלהים גילה לו (= למשה) את שמו שלא נודע לפני כן לבני האדם, אולם אסור לי להעלותו על שפתי'. השימוש בשם בשעת פגישתו של משה עם פרעה אינו נזכר בדברי יוסף בן מתתיהו וגם לא במקורות חז"ל, אבל דווקא בהם יש זכר לשימוש בשם על ידי משה בהקשרים אחרים. באחת הנוסחאות של הסיפור על העלאת ארונו של יוסף, ששיקעוהו המצרים בתוך הנילוס, נאמר, ש'משה נטל לוח של זהב וחקק בה שם המפורש וזרקה לתוכו'<sup>9</sup>. כבר עמד גידמן בשעתו על הדמיון שבין האגדה על ארונו של יוסף לבין האגדה המצרית על ארונו של אוסיריס בתיאורו של פלוטארקוס<sup>10</sup>. ייתכן שהאגדה על ארונו של יוסף נוצרה במצרים, ואין פלא שנזכר בה השימוש בשם על ידי משה. היא הגיעה משם לארץ-ישראל וקנתה לה מקום במדרשי חז"ל. בשם התנא ר' נחמיה נמסר, שהזכיר משה על המצרי את השם והרגו. אותו דבר אומר

8. הפראגמנטים של חיבורו 'על היהודים' נשארו בחיבורו של אבסביוס, IX Praep. ev., 27 ור' Hellenistische Studien, J. Freudenthal, עמ' 160 ואילך ועמ' 235; A. Dietrich, Abraxas, 1891, עמ' 70 ואילך ור' B. Jacob, בחיבורו הנ"ל, עמ' 109, ויהושע גוטמן, הספרות היהודית ההלניסטית ח"ב, עמ' 130.
9. קדמוניות היהודים ב 275, ועל יחסו לארטפנוס - ר' פרוידנטל וגוטמן שם. ולפירושים השונים לביטוי 'שם המכרש', ר' Max Grünbaum, Gesammelte Aufsätze zur Sprach- und Sagenkunde, Berlin, 1911, עמ' 238-258, וברור שמבחינת העניין, השם שרק מעטים ידעו לבטאו ולפרשו היה 'שם נסתר', שם נבדל וקדוש.
10. מכילתא דר"י, מסכתא דויהי, פתיחתא, עמ' 78 ג' כ"י מינכן ושם בהערות צוינו המקבילות. נראה לי, שנוסח זה בדומה לו במדרש אגדה, מהד' ש' באבער, וינא 1894, עמ' קמג: 'וכתב משה שם המפורש והשליכו לנילוס' קדום הוא ואינו תוספת. בשאר נוסחאות של המכילתא נאמר 'נטל צרור וזרק לתוכו', והוא, כנראה, קיצור של הנוסח שבתנחומא שלח אות ב' נטל צרור וחקק בו עלה שור'. במכילתא דר"י שם ובשאר המקבילות התלויות בה נאמר רק, ש'משה אמר יוסף יוסף הגיעה השבעה שנשבע הב"ה לאברהם וכו'.
11. M. Guedemann, Religionsgeschichtliche Studien, Leipzig, 1876, עמ' 26 ואילך ור' גוטמן שם, עמ' 111 ואילך.

ר' לוי בלשון אחרת: 'במיסטורין של ישראל הרגו'<sup>12</sup>. על הפסוק 'הים ראה וינס' (תהי' קיד, ג) אומר התנא ר' נהוראי: 'שם המפורש ראה חקוק על המטה ונקרע'<sup>13</sup>. בחיבור האפוקריפי המכונה 'תפילת מגשה', שמחברו היה כנראה יהודי יווני, אומר המתפלל לאלהים: 'אשר אסרת את הים בדברך וסגרת וחתמת תהום בשמך הנורא והנכבד'<sup>14</sup>. החלק הראשון של הכתוב מזכיר את המדרש, שנאמר בו, שאלהים חתם בתורה ים אוקיינוס שלא יצא וישטוף את העולם<sup>15</sup>. ואין ספק, שבחלק השני הכוונה לחתימה בדבר, שהיה השם כתוב עליו בדומה למה שנמסר ע"י 'ההוא מרבנן דהוה מסדר אגדתא קמיה דר' יוחנן'<sup>16</sup> על דוד, שבשעה שכרה את יסודות בית המקדש והתהום איים לשטוף את העולם, 'כתב שם אחספא ושדא בתהומא'. השימוש בשם, המיוחס כאן לדוד וליועצו אחיתופל, ידוע גם מן האגדה על שלמה ואשמדאי (גיטין סח ע"א). אין ספק, שבעלי האגדות על דוד ושלמה מוסרים אגדות קדומות, שמצאו להן מהלכים בחוגים שבעצמם השתמשו בשם. האמורא רבה מספר על יורדי הים, שהיכו את הים הסוער באלות, שחקוק עליהן 'אהיה אשר אהיה יה ה' צבאות', והים נח מזעפו (ב"ב עג ע"א). כשיוסף בן מתתיהו מספר על חכמתו הרבה של שלמה, על ידיעתו את דרך המלחמות ברוחות רעות, הוא מוסיף, שהשאיר אחריו נוסחי השבעות ומצרף לדבריו אלה סיפור על אחד אלעזר מבני עמו ובני דורו, שידע חכמה זו ו'השביע את הרוח בהזכירו את (שם) שלמה ובאמרו את הפזמונים שחיבר' (קדמוניות ח ב ה). חוגים, שבעצמם השתמשו בשמות ובהשבעות, טיפחו מסורות ואגדות על מעשיהם של ראשונים בתחום זה. כפאפירוסים מאגיים יווניים נזכרים 'הספר הגנוז הקדוש של משה,

12. ויק"ר לב ד, עמ' תשמה, תנחומא שמות ט; ועל הפירושים השונים לשם ר' מ' כשר, תורה שלמה לשמות, עמ' 80 הע' קב.
13. דב"ר ג ח ובמהד' ליברמן, עמ' 87 בשם ר' יהודה, בפסיקתא דר"כ, עמ' 308 ר' נחמיה אמר שם המפורש היה חקוק עליו ה' צבאות שמו', אבל בכ"י כרמולי בשם ר' יהודה (ר' ש"נ שם). ובילק"ש ח"א רמז קפא מובא בשם 'מדרש', 'כשבאו משה ואהרן עמדו לפני פרעה... ומטה האלהים בידם שחקוק עליו שם המפורש', ושם רמז קסח מתוך דברי הימים של משה 'הנה חקוק בו שם ה' אלהים צבאות כתוב ומפורש על המטה'. בנוסח האגדה שבפדר"א פ"מ משמע, שהיו כתובות האותיות על המטה כמו שנמצא גם בת"ב וראה ח, ור' שכל טוב לשמות, מהד' ש' באבער, ברלין, 1901, עמ' 27. וכל זה בניגוד למכילתא דר"י, ויהי פ"ד, עמ' 102, שהים לא ברח מפני שם הקדש (ר' ש"נ שם) ולא מפני מראה המטה. אלא כ'שנגלה הב"ה', ור' להלן עמ' 116.
14. פירושו של א"ש הרטום, הספרים החיצונים, מהד' א' כהנא כרך א', עמ' שלב לכתוב כאן אינו נראה.
15. תנחומא בראשית א'. ור', פרקי דר"א פ"ג 'עד שלא נברא העולם היה הקב"ה ושמו בלבד', כ"ה בדפ"ר, קושטא רע"ד ובדפוס ויניציא ש"ד.
16. סוכה ג ע"א, וכ"ה בכ"י מינכן וכ"י ב, ואמנם לפי פירושו של א"ל: הואיל ואדרכתן מלתא, הכי איתמר' האומר הוא רב חסדא, אבל לפי ג' כה"י צ"ל לפנ"ז א"ה חמש עשרה וכו', א"ל חמש עשרה', ולפ"ז האומר הוא 'ההוא מרבנן', ר' דקדוקי סופרים לסוכה, עמ' 174, הע' ד והע' ח. והסיפור בא כהמשך לשאלת רב חסדא 'הני טו מעלות כנגד מי אמרם דוד'.

השם גם בפשר חבקוק וגם בפרקי התהלים שנמצאו מקרוב<sup>23</sup>. כשפילון מזכיר את השם הכתוב על הציץ הוא מוסיף, שהציץ 'הראה שם, שרק אלה שלשונותיהם ואזניהם טהורות מותר להם לשמעו או להגותו במקום הקודש, ולא אדם אחר, ולא במקום אחר. השם הזה יש לו ארבע אותיות, כך אומר המורה המלומד באמיתות אלהיות (התיאולוגוס) והסובר, שהם סמלים של ארבעת המספרים הראשונים<sup>24</sup>. גם בתפילה בבית הכנסת לא הגו את השם, והכהנים לא היו מברכים את העם במדינה אלא בכינוי. אמנם במקדש היו מברכין בשם המפורש<sup>25</sup>, וכיום הכיפורים היה הכוהן הגדול מזכיר את השם עשר פעמים: 'ששה לפר, שלשה לשעיר ואחד לגורלות' (תוספתא יומא פ"ב ה"ב). בתפילת הווידוי בנוסח 'אנא השם' ובתפילה שבה ביקש כפרה: 'אנא בשם כפר נא' – לשון שבועה שנראתה כהשבעה<sup>26</sup>. אבל יש לנו עדות ברורה על הזהירות שנקטו בהזכרת השם גם במקדש: 'בראשונה היה אומרו בקול גבוה. משרבו הפרוצין, היה אומרו בקול נמוך. אמר רבי טרפון: עומד הייתי בין אחי הכהנים בשורה והייתי אזני כלפי כהן גדול, ושמעתי מבליעו בנעימת הכהנים. בראשונה היה נמסר לכל אדם; משרבו הפרוצים, לא היה נמסר אלא לכשירים<sup>27</sup>. דוגמה להבלעת השם

המכונה השמיני או המקודש ו'ספר גנוז על השם הגדול' של משה<sup>17</sup>. בפאפירוסים אלה מופיעים שמות עבריים ביוונית, כגון Ἰάω (אדני) Iáω (יהו) βασημμ ואף הנוסח βασημ βερειθεν βερει, שאינו אלא 'בשם בריי(ת)ן בריה', כלומר: בשם בוראנו הבורא<sup>18</sup>. שמות אלה, שרובם אינם אלא כינויים, חדרו לפאפירוסים היווניים, אחרי שהיו משמשים זמן רב בקמיעות ובהשבעות עבריות, ונראה, שהשימוש בהם במקום בשם המפורש הוא תוצאה של תהליך ממושך, שהביא לצמצום העלאת השם המפורש בכתב ולהחלפתו בסימנים אחרים או בשמות ובכינויים שונים<sup>19</sup> ולהגבלות חמורות בהגייתו. השם נשאר בכתביתו המקורית רק במקרא, אבל בספרים המאוחרים ניכרים סימנים ברורים, שכבר נהגה 'אדני'<sup>20</sup>, כשם שתורגם בתרגום השבעים κύριος<sup>21</sup>; ויש כתבי יד יווניים, שנכתב בהם השם באותיות עבריות קדומות, ולא תורגם כלל<sup>22</sup>. בצורה זאת נכתב

17. Papyri Graecae Magicae, Preisendanz, ח"ב ברלין 1931, עמ' 105 ושם, עמ' 120. ושם, עמ' 28; ור' ג' אלק, תרביץ כא, תשי"ז, עמ' 33 (=מחקרים בתולדות ישראל, תשי"ז, ח"א, עמ' 196).
18. כך פירש לנכח ש' ליברמן, תרביץ כו, תשי"ח, עמ' 184 ור' מכירי משפטים פ"ז עמ' 310 'רשבי' אומר... כל המשתף שמו של הקב"ה בעבודה זרה חייב כליה' ושמא נאמרו דבריו, כנגד השמושים בשמות ובאותיות של תורה בקמיעות ובהשבעות על ידם של שמות ע"ז.
19. ר' J.Z. Lauterbach, Substitutes for the Tetragrammaton, Proceedings of the, AAJR, כ"ב, 1930-1931, עמ' 39-67.
20. השווה ש"ב ז, כח 'ועתה אדני יי-הויה אתה הוא האלהים' עם דהייא יז, כו 'ועתה יי-הויה אתה הוא האלהים'. ביחזקאל נמצא 122 פעם 'כה אמר אדני יי-הויה' ו-81 פעמים 'נאם אדני יי-הויה', אבל בחגי, זכריה ומלאכי אפילו לא פעם אחת. ניקוד המסורת הוא בכל המקומות הנ"ל של השם 'אלהים', ור' בביאור הגר"א לאו"ח סי' ה': '...ולכן כששני שמות סמוכין, פעמים ניקודו בנקוד אלקים, אבל השם בעצמו ניקודו נעלם, כמו כל כתבין שבתורה וניקודו הוא סוד שם המפורש', ור' בספרו הנ"ל של B. Jacob, עמ' 165 ואילך.
21. הפסוק ויקרא כד, טז תורגם ὄνομα κυρίου θανάτω θανατούσθω, ור' Urschrift, A. Geiger, מהד' ב, Frankfurt a.M., 1928, עמ' 262 ואילך ובהוספות שם, עמ' 11 ואילך; F. Perles, Annalekten zur Textkritik des Alten Testaments, München, 1895, עמ' 12-20; I. L. Seeligmann, The Septuagint Version of Isaiah, Leiden, 1948, עמ' 66.
22. כמו בקטע הגניזה הכולל סרקי תהלים מתרגומו של עקילס: C. Taylor, Cairo, Genizah Palimpsests, Cambridge, 1900, עמ' 54-65. וכן בכל חמש העמודות של הפלימפסט של ההקספלה שבאמברוניה, כתוב הטראגראמטון באותיות עבריות. ור' Studia, Die von Origenes verwendeten griech. Bibelhandschriften P. Kahle, Patristica, IV, 1961, עמ' 107. מסקנתו של Kahle היא, שהתרגום של השם ב-κύριος אינו שייך למקור בשבעים. גם בספרות ההלניסטית של המאה השלישית והשנייה שלפני סה"ג לא נמצא κύριος במשמעות של שם, ר' שם עמ' 116. אבל ר' לעיל עמ' 65 הע' 50. ור' גם I. Kyrrios, W. Baudissin, עמ' 5, II, עמ' 236 ואילך.

23. ר' א"מ הברמן, מגילות מדבר יהודה 1959, עמ' 31. מכיוון שתופעה זו אינה מצויה במגילת ישעיה, נראה שנהגו כן רק בפסרים ובפרקי תהלים ששימשו להוראה; ר' Discoveries in the Judaean Desert of Jordan, vol. III 1962, Oxford, עמ' 55 ושם, עמ' 95 ור' גם שם vol. IV, 1965, ר' י. ידן, Another Fragment of the Psalms, Textus, Scroll from Qumran 11, 1966 V, עמ' 6-7.
24. חיי משה ב, 114, וכבר תרגמו בתרגום השבעים לשמות כח לו: και ἐκτυπώσεις ἐν αὐτῷ ἐκτύπωμα σφραγίδος, Ἁγίασμα Κυρίου. ור' איגרת אריסטיאס צח; יוסף בן מתתיהו, מלחמות ה' ו' (235); קדמוניות ג' ו' (178), יר' יומא פ"ד ה"א, מא ע"ג; שבת סג ע"ב; I. Heinemann, Philons griechische und jüdische Bildung, Breslau, 1932, עמ' 19-21; S. Belkin, Philo and the Oral Law, Cambridge, Mass., 1940, עמ' 41.
25. סוטה פ"ז מ"ו, ספרי נשא פ"י לט, עמ' 43 ור' שם הע' לשו' 9, וח' אלבק, סדר נשים השלמות, עמ' 387.
26. ר' ש' ליברמן במאמרו הנ"ל, עמ' 184, ותוספתא כפשוטה מועד, עמ' 755.
27. יר' יומא פ"ג ה"ז, מ ע"ד. בספרי זוטא במדבר ו' כו, עמ' 250, הועברה המסורת על ר' טרפון לענין ברכת כוהנים. במקרה זה תמוהה הלשון 'הייתי אזני כלפי כהן גדול'. בבבלי קידושין ע"א ע"א שונה גם התחלת הברייתא. במקום 'מעשה והייתי עומד בין אחי הכהנים בשורה' נמצא שם: 'פעם אחת עליתי אחר אחי אמי לדוכן...'. הברייתא על ר' טרפון שניה שם מיד אחרי ברייתא על שם בן י"ב אותיות. ש"ח קוק 'בעניני שמות הקדושים', בקובץ מאמריו, עיונים ומחקרים, ח"א, ירושלים תשי"ט, עמ' 164 ואילך, רוצה לומר, שגם המשפט האחרון שביר' 'בראשונה היה נמסר...' נאמר על שם בן י"ב, אבל אין לכך שום יסוד; אין זכר לשם זה ביר' ולא בספרי זוטא, וגם בבבלי אין צורך לומר, שהברייתא על ר' טרפון מתכוונת לאותו שם, שמדובר עליו בברייתא שלפניה. לפינוי נאמר: 'ושמעתי שהבליע שם בנעימת אחי הכהנים, ובכ"י מינכן: '...שהבליעו לשם בנעימ'...' ; ובודאי הכוונה לשם בן ד' אותיות.

אולי נמצאת בעדותו של ר' יהודה, שבשעת הקפת המזבח היו אומרים 'אני והו הושיעה נא' (סוכה פ"ד מ"ה). 'אני והו' אינו אלא הבלעה של 'אנא' והשם<sup>28</sup>. ונראה, שגם מה שאמרו בשעת פטירתו 'יפי לך מזבח', אין 'יפי' לשון שבח וקילוס למזבח אלא 'יפי' הוא כינוי, שיש בו משום זכר להגיית השם (יפי – יו)<sup>29</sup>, ושיעורו של המאמר הוא 'ה! לך מזבח', כמו בדברי ר' אליעזר 'ליה ולך מזבח'<sup>30</sup>. העדידות על זהירות זו שנהג בה הכוהן הגדול כיום הכיפורים, ושנהגו בה בוודאי כוהנים בשאר ימות השנה בברכת כהנים, הן מסוף ימי הבית, אבל יש מקום להשערה, שלא בכת אחת נתקבלה ובוודאי שהייתה תוצאה של תהליך ממושך. אמנם נמצאת מסורת, האומרת 'משמת שמעון הצדיק פסקו מלברך בשם'<sup>31</sup>, אבל בנוסח אחר נאמר רק 'לאחר הרגל חלה שבעת ימים ומת ונמנעו חבריו מלברך בשם'; וייתכן שאין פירושה אלא שמחמת צערם ואבלם נמנעו הכוהנים זמן מה אחרי מותו מלברך בשם<sup>32</sup>. על כל פנים אין לעשות מסורה זו לעיקר וללמוד ממנה על תקנה, שלא לברך בשם במקדש בניגוד לשאר המקורות<sup>33</sup>. ובוודאי שאין

28. ר' א' גיגר, קבוצת מאמרים, ברלין 1877, עמ' 102; בן יהודה, במלנו ח"ג, עמ' 1264 הע' 3 האריך מאוד ולא הביא את דברי גיגר. והסברים אחרים אצל ל' בלאו בספרו הנ"ל, עמ' 134 הע' 2, וג' אלון, מחקרים ח"א, עמ' 200. וכבר העמיד ח' ילון, קרית ספר, כרך כח, תשי"ב, עמ' 71 על 'הואה', 'הואהא' שב'סרך היחד' (ר' מהד' ליכט, ירושלים תשכ"ה, עמ' 160, 181) ואינו הוא, ושמה גם צורות אלו אינן אלא מסירות של שמיעה בהבלעה.

29. ר' בלאו שם, עמ' 131, והוא רמז שם לשמות שבפאירוסיס  $\omega\sigma\tau\omega$  וכל העניין הוא תוספת במשנה מתוך ברייתא; ר' י"ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 928, ושם, עמ' 952, וש' ליברמן, תוס' כפשוטה, מועד, עמ' 871. דומה ליופי הוא הכינוי 'יוסי', סנהדרין פ"ז מ"י, בכתבי-יד 'יוסה' (דקדוקי סופרים פ"א), ובכ"י קופמן, בניקוד יוסה, ושמה גם ביטאו יוסה.

30. עפ"י פירוש זה מסתברת גם קושיית הבבלי, מו ע"ב, שכן באמרים 'ליה ולך' נראה, כאילו 'לך' הוא משהו אחר מ'יה'; ור' ש' ליברמן, 'עלי עיניך', ס' היובל לכב' ש"ז שוקן, ירושלים, תשי"ח-תשי"ב, עמ' 81.

31. תוס' סוטה פ"ג ה"ה, עמ' 319, הנוסח הראשון של הדפוס וכ"י וינא והנוסח השני של כ"י ערפורט.

32. כך פירש גם ב' יעקב שם, עמ' 175 הע' 3.

33. זו דרכו של א' מרמורשטיין, The Old Rabbinic Doctrine of God, ח"א, עמ' 29, והוא 'מגיה' באופן חפשי את המשנה והתוספתא בברכות, וכל בנינו ההיסטורי רעוע. הוא מבוסס על מאמרו של ריב"ל (יר' ברכות פ"ט, יד ע"ג, מכות כג ע"ב) ג' דברים עשו ב"ד של מטה, והסכימו ב"ד שלמעלה על ידם, אלו הן: מקרא מגלה ושאלת שלום בשם והבאת מעשר' (ביר' מונים: חרמה של יריחו, ואין מונים הבאת מעשר). הוא קושר את כל הדברים יחד ומייחסם לתקופות קרובות זו לזו, וכך הוא מגיע לתקנה שנעשתה נגד הכוהנים, שבאו אחרי שמעון. הדרשה הנ"ל מנומקת בכתובים מתקופות רחוקות זו מזו, ואין הכוונה של המניין אלא לציין דברים שנעשו ע"י בתי דין של מטה והוסכם להם מלמעלה. פירושו של מרמורשטיין לתהילים קכט, ח, שלפיו 'העוברים' הם הלגיטימים, שלא קיבלו את תקנת חכמים לברך בשם המפורש, אינו אלא פרי דימין בעלמא. ובוודאי שכן סירא מא, כ אינו עניין לכאן; ר' מ"צ סגל, עמ' רסא-רסב.

להקדים את המסורת הזאת לתקנה שהתקינו 'שיהא אדם שואל את שלום חברו בשם' (ברכות פ"ט מ"ה). משנה זו, שנתפרשה פירושים רבים<sup>34</sup> אין להוציאה מפשוטה וגם אין לנתק אותה מן הדברים שנאמרו לפני: 'כל חותמי ברכות שהיו במקדש היו אומרים 'מן העולם'<sup>35</sup>; משקלקלו המינים ואמרו "אין עולם אלא אחד", התקינו שיהו אומרים "מן העולם ועד העולם". הביטוי 'מעולם ועד עולם' נמצא פעמים אחדות במקרא (תהל' צ, ב; קג, יז) גם בנוסח ברכות כגון בתפילה המיוחסת לדוד 'ברוך אתה ה' אלהי ישראל אבינו מעולם ועד עולם' (דה"א כט, יא). בחתימת הקובץ הראשון של ספר תהלים 'ברוך ה' אלהי ישראל מהעולם ועד העולם אמן ואמן' (תהל' מא, יד, ומעין זה שם קו, מח), ובנחמיה ט, ה ויאמרו הלויים... קומו ברכו את ה' אלהיכם מן העולם עד העולם וגו'. משמעותה של נוסחה זו אינה אלא 'מדור דור', 'לנצח' וכדומה, כמו 'מענה ועד עולם'<sup>36</sup>. המינים שקלקלו ואמרו, שאין עולם אלא אחד, הם, כנראה, הצדוקים. קלקולם זה גרם שהקפידו על כך, שחותמי ברכות שהיו במקדש יהו אומרים 'מן העולם ועד העולם'. לפני תיקון זה לא נהגו בכלל כחותם ברכות זה<sup>37</sup>. כמו כן, משקלקלו המינים התקינו, שיהא אדם שואל את שלום חברו בשם. כאן לא מפורש, כנגד איזה קלקול התקינו תקנה זו, אבל אם המדובר באותם מינים, הרי מתוך התיקון ניתן ללמוד, שגם כאן מדובר בצדוקים, ששללו את ההשגחה<sup>38</sup>. התיקון המחדש נוסח ברכה קדום שבמקרא – 'ה' עמכם', 'יברכך ה' – בא להשריש את האמונה בהשגחה, ואין הוא נוגע כלל לדרך הגייתו של השם. לא מתקבל על הדעת, שרק בזמנים שלא בירכו ברכת כוהנים מחוץ למקדש אלא בכינוי, לא שאלו בשם אלא בכינוי, שכן ראינו, שבזמנים קדומים, מימי החשמנאים הראשונים, נזהרו מלהשתמש בשם והחליפוהו בכינויים. אם זמנם המדויק של הנהגת הזהירות

34. ר' ח' אלבק, סדר זרעים, השלמות עמ' 339.

35. בכ"י קופמן, לו וכת"י הרמב"ם הנוסח הוא: 'כל חותם הברכות שהיו במקדש היו מן העולם...'. 36. ר' א. קרוכמל, עין תפלה, תרמ"ה עמ' 22, ש"א ליוגשטם, תרביץ של"ב, תשכ"ג, עמ' 313–316.

37. המשנה מונה עניינים שהיו במקדש, ובכללם – מה היה חותם הברכות הנהוג. המשפט הפותח ב'משקלקלו המינים' אינו שלב חדש, אלא הוא מוסר, מאימתי הותקן חותם זה. התוספתא ברכות פ"ו הכ"א מוסיפה גם את טעם התקנה: 'מדועים שהעולם...'. המשנה מוסרת את התחלת החותם 'מן העולם', התוספתא את סימו 'עד העולם' (אבל ישנם עדים לנוסח הפוך גם במשנה וגם בתוס'). ואין הבדל ביניהם: שניהם מתכוונים לאותה נוסחה 'מן העולם ועד העולם'. בכך מסתלקים הקשיים, שהתחבטו בהם מפרשים ראשונים ואחרונים, ר' ש' ליברמן, תוס' כפשוטה, זרעים, עמ' 122–123. ולפי דבריו מעולם לא אמרו רק 'מן העולם' בלבד או 'עד העולם' בלבד, אלא משהותקן החותם אמרוהו בנוסחתו הידועה 'מן העולם ועד העולם'.

38. כך פירש גם יעקב מן, Texts and Studies, ח"א, Cincinnati, 1931, עמ' 581–582, את עניינה של התקנה על שאילת שלום, אלא שבעקבות דברי א' ביכלר (Priester und Cultus, וינא 1895, עמ' 176) על התקנה הראשונה קבע את זמנה לסוף ימי הבית, אבל אין שום הוכחה לכך. ועל הדעות בעניין ההשגחה ר' להלן, פרק יא.

בהגיית השם במקדש והבלעתו בעלם מאתנו, הרי נתפרש טעמו: 'משרבו הפרוצין', ואין פרוצין אלה אלא אנשים שנהגו בקלות דעת להשתמש בשם, בדומה ל'פרוך בנדרים ובשחוק' (דמאי פ"ב מ"ג).

השימוש בקמיעות היה נפוץ ביותר, ועל כך מעידות הן ההלכות המסיחות לפי תומן, כמו 'לא יצא איש... ולא כתפלין ולא בקמע' (שבת פ"ו מ"ב), 'המוציא... עור כדי לעשות קמע...' (שם פ"ח מ"ב-מ"ג)<sup>38\*</sup>, והן משלים עממיים, כגון 'ר' חוניא בשם ר' בנימין בן לוי: למלך שאמ' לבנו צא לפרגמטיא; אמ' לו: אבא מתיירא אני בדרך מפני הליסטין, ובים מפני הפירטין. מה עשה אביו? נטל מקל וחקקו, ונתן בו קמיע ומיחה לבנו. אמ' לו: יהיה מקל זה בידך, ואין את מתיירא מכל ברייה<sup>39</sup>. דווקא הסודיות והיראה, שאפפה את השם המפורש ואת הגייתו, הגבירו את האמונה בכוחו ובערך השימוש בו, ולא גרתעו מלהשתמש בו בקמיעות ככלחשים. הלא דבר הוא, שלדברי ר' עקיבא, שמנה בין אלה שאין להם חלק לעולם הבא את הלוחש על המכה, הוסיף אבא שאול: 'אף ההוגה את השם באותיותיו' (סנהדרין פ"י מ"א). קרוב לומר, שהגייה זו של השם באותיותיו הייתה כרוכה בלחישות. לכך התכוון, כנראה, האמורא ר' מנא בהערחתו לדברי אבא שאול 'כגון אילין כותאי דמשתבעין' (ירוש' שם פ"י ה"א, כח ע"ב), כלומר כמו השומרונים שהם משביעים בשם<sup>40</sup>. אמנם ידוע על הגיית השם באותיותיו על ידי השומרונים הקדמונים בניגוד לאחרונים<sup>41</sup> ועל השימוש בו לצרכים מאגיים, אבל ברור, שאבא שאול, כמו ר' עקיבא, כיוונו את דבריהם ליהודים. ראוי להזכיר בנידון זה את המאמר 'שכל המשתמש בשם המפורש אין לו חלק לעולם

38\* ור' שבת קטו ע"ב: 'הברכות והקמיעין אע"פ שיש בהן אותיות של שם ומעניינות הרבה שבתורה אין מצילין אותן מפני הדליקה' ור' שם סא ע"ב ותוספתא שם פ"ג ה"ד, תוספתא כפשוטה שם עמ' 205, ור' ל. בלאו בספרו הניל עמ' 44-95.

39 ויק"ר פ' כה, עמ' תקסו. ועל מידת הזהירות שנהגו בכתיבת השם ר' תוספתא ברכות פ"ג ה"ב, ור' תוספתא כפשוטה ח"א, עמ' 47. ועל השואל במקלו ר' תוס' שבת פ"ו (ח) ה"ד ותוספתא כפשוטה שם שמ' 93 ור' גם ירו' נדרים פ"י ה"א, מא ע"א (= מו"ק פ"ג ה"ב, סב ע"א): 'מקלו של ר"מ היתה בידי והיא מלמדת לי דעת'.

40 ר' ישראל לוי, Ueber einige Fragmente aus der Mischna des Abba Saul, Bericht über die Hochschule für die Wissenschaft des Judenthums in Berlin, 1876, עמ' 33-34 (= קטעים ממשנת אבא שאול, מסלות לתורת התנאים, תל-אביב תרפ"ח, עמ' 129). אפיפניוס, Contra Haer., 24, 14 אומר ששמעון תלה את כוחו ביריעת שמות ברבריים και ὄνόματα βαρβαρικά. תנח' וישב אות ב, בתיאור מלחמת השומרונים בראשית ימי הבית השני נאמר: 'מה עשה עזרא חרובבל ויהושע? קבצו את כל הקהל אל היכל ה'... והלויים היו משוררים ומזמרים ומחרימים ומשמתי' ומנדין את הכותיים בסוד שם המפורש'.

41 ר' ז' בן חיים, 'ההוגים השומרונים את השם באותיותיו?', ספר ארץ ישראל ג, תשי"ד, עמ' 147 ור' שם, עמ' 150 הע' 48.

הבא', המובא באבות דר' נתן (נו"א פ"ב עמ' 56) כפירוש לדברי הלל 'ודאשתמש בתגא חלף' (אבות פ"א מ"ג)<sup>42</sup>.

כתיבת השמות בקמיעות ולצרכים מאגיים נעשתה כנראה בדרך המקובלת בחכמה זו. השם של י"ב אותיות, הנזכר בברייתא בבבלי, והשם של מ"ב אותיות, שמדבר עליו רב (קידושין ע"א), והשם של ע"ב אותיות, שר' אבין אומר עליו, שבו גאל הקב"ה את בני ישראל ממצרים<sup>43</sup> — כל אלה לא נתפרשו לא בתלמוד ולא במדרשי האמוראים. לעומת זאת רבו ההסברים הפילוסופיים והמיסטיים<sup>44</sup>. ברם, אין ספק, שעם הופעת הפאפירוסים המאגיים נתחורר עניינם של שמות אלו, כפי שעמדו על כך מ' גסטר ול' בלאו<sup>45</sup>. בפאפירוסים אלה משתמשים בהגאים של האלף-בית היווני לצירופם של שמות *ἐπιταγρᾶμμάτων ὄνομα* בקומבינציות שונות. צירוף אותיות זה הנקרא *ἀναγραμμάτιζεν* נעשה בידי יהודים באמצעות השם בן ד' האותיות. כתיבתו שלוש פעמים נתנה שם בן י"ב אותיות. בניין משולש, שהבסיס שלו הוא שם בן י"ב אותיות, כלומר ג' פעמים שם בן ד', והפחתת אות אחת בכל שורה, עד שמגיעים בקדקודו לשם בן ד', נותנת ביחד שם של ע"ב. ארבע השורות הראשונות נותנות את השם בן מ"ב אותיות. מכיוון ששמות אלו, שנקראו 'שם רבה' בנויים היו על השם בן ד' אותיות, אין תימה שהועלו אותם כללי הזהירות על מסירתם. בברייתא בבבלי נאמר במקביל למה ששמענו על שם בן ד' אותיות: 'ת"ר: בראשונה שם בן י"ב אותיות היו מוסרים אותו לכל אדם; משרבו הפרוצים, היו מוסרים אותו לצנועים שבכהונה...'. סייגים ברורים יותר מצויים בדברי רב יהודה אמר רב: 'שם בן ארבעים ושתיים אותיות אין מוסרין אותו אלא למי שצנוע ועניו, ועומד בחצי ימיו, ואינו כועס, ואינו משתכר, ואינו מעמיד על מידותיו, וכל היודע והזהיר בו המשמרו כטהרה אהוב למעלה ונחמד למטה, ואימתו מוטלת על הבריות ונוחל שני עולמים העולם הזה והעולם הבא' (קידושין שם). כל התנאים הנדרשים מן הראויים שיימסר להם השם מטרם היא, שהיודע אותו יהא זהיר בו ומשמרו כטהרה, ולא יעשה בו שימוש בלתי ראוי. ההלכה קובעת עונש מלקות למקלל את חברו בשם. הלכה זו קדומה היא. שנויה היא בברייתא אלמונית (תוספתא מכות

42 ור' בסי' רבינו בחיי לאבות, הו"ל י"ל דייטש, ירושלים (ללא שנת דפוס), עמ' יז. ור' ג' שלום, Jewish Gnosticism etc., עמ' 54.

43 בר' מד יט, עמ' 442.

44 ר' מו"נ ח"א פס"ב, ור' אוצר הגאונים לקידושין, עמ' 176, ובהע' ב"מ לוי' שם. הקומ" בניציה של ב"ז בכר, Die Agada der bab. Amoräer, שטראסבורג 1878, עמ' 17 ואילך, שחשב למצוא את שם של מ"ב אותיות במאמרו של רב על עשרה דברים שבהם ברא הקב"ה את העולם, הגיגה יב ע"א, כבר נדחתה בצדק ע"ל בלאו, ור' גם להלן עמ' 174.

45 M. Gaster, The Sword of Moses, Journal of the Royal Asiatic Society, London, 1896, עמ' 156 ואילך, (= Studies and Texts in Folklore, Magic etc.), London, 1925, עמ' 295 ואילך; L. Blau, בחיבורו הניל, עמ' 141-145.

פ"ה ה"י, עמ' 444, וירוש' שבועות פ"ג ה"ב, לה ע"א) ונמסרת היא בשם ר' יוסי הגלילי<sup>46</sup>. מעניין שבספר היחד נאמר על המקלל בשם 'ולא ישוב עוד על עצת היחד' (ס"י 7, ה' ו' הצ' ליכט עמ' 160).

על השימוש בשם לקללה אנו שומעים מפיהם של אמוראים: 'שמואל הוה עבר שמע פרסייא מקלל לבריה ביה ומית' (ירוש' יומא פ"ג ה"ז, מ ע"ד). כוח הפעולה הוא בשם עצמו, ואין זה חשוב, אם הוא יוצא מפיו של פרסי או מפיה של אישה פרסייה (קה"ר ג, יא). מי שאינו זוהר בו עשוי להרוג בני אדם, לכן התנאי הוא – שלא למסור אותו למי שכוועס. תנאי נוסף הוא, שאין למסור את השם למי שנצרך לאחרים, כפי שיוצא מן הסיפור דלקמן 'חד אסי בציפורין אמר לרבי פנחס בר חמא: איתא, ואנא מסר ליה לך. אמר ליה: לית אנא יכיל. אמר: למה? אמר ליה: דאנא אכיל מעשר, ומאן דרגיל ליה לא יכיל מיכול מבר נש כלום' (ירוש' שם), והטעם מפורש יותר במקור המקביל. 'דילמא תבע גבי בר נש כלום, ולא יהיב ליה וכעס עלוי וקטל ליה'<sup>47</sup>. הכוח שבשם המפורש משמש גם הסבר להעלמתו ולא ידועתו: 'כך אמר הקב"ה: ומה אם שעה שהעלמתי מהם שם המפורש, הם הורגים בכינוי – אילו נתתי וגליתי להם שם המפורש, על אחת כמה וכמה' (קה"ר שם). אותם חכמים, שידעו את סוד שם המפורש, ראו את העלמתו מן הכלל כעונש. כך משיב ר' יהושע בן לוי בשם ר' פינחס בן יאיר על השאלה, מפני מה ישראל מתפללים ואינם נענים: 'מפני שאינם יודעים סוד שם המפורש'<sup>48</sup>. ידיעת השם נחשבה כזכותם של דורות מסוימים. ר' אבא בר כהנא אומר: 'שני דורות השתמשו בשם המפורש, אנשי כנסת הגדולה<sup>49</sup> ודורו של שמד ... ויש אומרים: אף בדורו של חזקיהו ובדורו של צדקיהו היו יודעין שם המפורש, שנאמר: (לכן) כה אמר ה' [אלהי ישראל] הנני מסב את כלי המלחמה אשר בידכם (ירמ' כא, ד). איוהו כלי המלחמה? זה שם המפורש, שהיו יוצאין למלחמה, ולא היו עושין מלחמה, ונופלין השונאין; וכיון שגרמו העונות וחרב הבית, היו נופלין

46. שבועות כא ע"א ר' יהודה אומר משום ר' יוסי הגלילי, וכן מכות טז ע"א, ובתמורה

ג ע"א רק 'משום ר' יוסי הגלילי' אבל בכ"י מינכן: ר' יהודה או' משום ר' יוסי הגלילי. במכות ובתמורה פירש רש"י בשם 'בשמו של הקב"ה', אבל בשבועות 'בשם המיוחד'.  
47. קה"ר שם. והסדר שם הוא הפוך. ר' פינחס בר חמא הוא המבקש מהאסי, שיגלה לו את סוד השם המפורש, והאסי מסרב מהטעם הנזכר, אבל הנוסח שבירושלמי נראה כמקורי יותר ובקונדרס אחרון לילקוט שמעוני (ר' ל' גינצברג, שרידי ירושלמי, עמ' 311) 'ר' יוסי בציפורי אמר לר' פנחס בר חמא: אבא נראה, שזה נוסח משובש. הבדל דומה נמצא גם בסיפור על ר' אונייני בר סוסי ור' חנינה מציפורין. לפי הירוש' מצי' ר' אונייני לר' חנינה לגלות לו את השם, בקה"ר נאמר ההיפך. ר' אונייני בר סוסי, בנגוד לר' חנינה, אינו מן החכמים המפורסמים, ונזכר בירושלמי רק ארבע פעמים, ור' מה שכתבתי בספר ארץ ישראל ח"ה (1958) עמ' 190. ור' פס"ר פ"י כא, קד ע"א: 'מה אני בורא עולמות ומחריב עולמות אף שמי בורא עולמות ומחריב עולמות'.

48. פס"ר פ"י כב, קיד ע"ב, ור' ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, מועד, עמ' 755 הע' 14.

49. ליברמן, שם, רמז ליומא סט ע"ב. שם אמר רב על עזרא, שנידלו בשם המפורש, ור' גם ירו' ברכות פ"ז, יא ע"ג.

ביד שונאיהן. ר' אייבו ורבנן, ר' אייבו אמר: המלאכים היו מקלפין את השם שהיה עליהם; ורבנן אמרו: מעצמו היה נקלף' (מדרש תהלים לו, ח). אמוראים אלה, בני המאה השלישית, המתארים את השימוש בשם המפורש על ידי חיילותיו של צדקיה בדרך כתיבת השם על גופם, מצמצמים את כוח פעולתו העצמית של השם, שכן גרמו העונות וכיטלוהו. בדומה לכך נאמר, שהתנא ר' חנינא בן תרדיון, אחד מגיבורי דור השמד, שידע את סוד שם המפורש, נענש משום שהגה את השם באותיותיו (ע"ז יח ע"א), כנראה כדי להשתמש בו. ברור, שהדעה על עונשו של ר"ח בן תרדיון היא דעתם של האמוראים. ראויה לתשומת לב היא העובדה שבתורת יודעי סוד השם מופיעים בסיפורים 'רופא' וחכם כמעט בלתי ידוע, בעוד שאלה שהם רוצים לגלות להם את הסוד הם גדולי הדור – ולבסוף אין הגילוי יוצא לפועל. מצד אחד ראו בידיעת השם מעלה דתית ורוחנית, ומצד שני הכירו בסכנות הכרוכות בגילוי, ולא כל שכן בשימוש בו. לפיכך הכריעו את הכף לריסון, שהיה בו משום ויתור. ר' יוחנן קבע 'שם בן ארבע אותיות חכמים מוסרין אותו לתלמידיהן פעם אחת בשבוע', כשרבא 'סבר למידרשיה בפירקא, אמר ליה ההוא סבא: "לעלם" כתיב<sup>50</sup>. הוא רומז בכך לדרשה שמסר רב נחמן בר יצחק 'זה שמי לעולם, "לעלם" כתיב<sup>51</sup>. תשובה לסתירה שבין דרשה זו לבין המשך הכתוב 'וזה זכרי לדר דר' ניתן למצוא במאמר אחר של אותו אמורא: 'לא כעולם הזה העולם הבא, העולם הזה נכתב ביו"ד ה"א ונקרא באל"ף דל"ת, אבל לעולם הבא כולו אחד נקרא ביו"ד ה"א ונכתב ביו"ד ה"א' (פסחים ג ע"א) – במאמר זה באה לידי ביטוי השלמה עם המציאות הפגומה מבחינה דתית: ידיעת השם והגייתו לא תהא שלמה אלא כעולם הבא, כששמו יהיה אחד, ולא יהא חשש לצירוף ולשימוש בו במשמעות פוליטיאסטית-סינקרטיסטית, כפי שרווחה בספרות המאגית, בקמיעות ובהשבעות. המקורות שמדובר בהם על שימושים של רשעים ב'שם טומאה' מעטים הם<sup>52</sup>. שכן דעה מעין זו פותחת פתח בפני תפיסה דואליסטית. גם על בלעם נאמר, שהשתמש בשם המפורש<sup>53</sup>.

50. קידושין עא ע"א, ושם מובאת לפני זה ברייתא, המפרשת את המשנה עדיות פ"ח מ"ז: 'תאנא: עוד אחרת היתה, ולא רצו חכמים לגלותה, אבל חכמים מוסרים אותו לבניהם ולתלמידיהם פעם אחת בשבוע וכו' וגם עליה אומר רב נחמן בר יצחק 'מסתברא וכו', ויכול הטוען לטעון, שהמאמר של ר' יוחנן על השם אינו אלא העברה, בפרט שבירו' קידושין פ"ד ה"א, סה ע"ג, מובא רק העניין הראשון, ועל כך מעיר ר' יוחנן: 'העבודה שאני מכירן ומה נעשה ונשתקעו בהן גדולי הדור'. ברם נראה, שבכל זאת אין להטיל ספק באותנטיות של המאמר, שכן הוא פותח סוגיא שלמה על עניין הגיית השם והוראת סודו, וכנראה הועברה לכאן מחמת הדמיון שבין הברייתא לבין מאמרו של ר' יוחנן.

51. וכך נדרש קהלת ג, יא במדרשי קה"ר שם, ור' גם בתרגום שם.

52. על הפסוק בר' כה, ו' לבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות' א"ר ירמיה בר אבא: 'שמסר להם שם טומאה' (סנה' צא ע"א). רש"י בפירושו לבראשית שם הביא את המאמר, המפרשים טרחו הרבה כדי לישב את המאמר, ויש שהגיהו 'שם בטומאה'

דומה, שתיאורנו הנ"ל יש בו כדי לבטל את דעתם של תיאולוגים נוצריים, שרצו לגלות באי-הגיית השם ובהחלפתו בכינויים הכדל יטודי בין היהדות לבין האמונה המקראית. כמו כן אין לקבל את הדעה, שההימנעות מלבטא את השם מקורה בגלות בבל<sup>54</sup>, ושכאן מחמת חשש מפני לעגם של הגויים ומגידופיהם מסוג הנזכרים ביחזקאל (לו, כ) ובתהלים (מ, ה; עד, י). נראה, שבאמת באה ההימנעות מהגיית השם ומהזכרתו למנוע את טשטוש המרחק שבין אלהים לאדם ואת השימוש בשם לצרכים מאגיים. אבל עובדה זו אינה מעידה על 'ירידה' של אמונת ישראל ועל התרחקות היהדות מאלהים, שכן דווקא קרבת אלהים באה, כפי שראינו, לכלל ביטוי בכינויים המורים עליה, אלא שגם בהם ובפירושיהם – כמו ביחס ל'שם המפורש' – מתגלית אותה מתיחות שבין תחושת המרחק לבין תחושת הקרבה, המאפיינת את יחסם של חז"ל לאלהים.

## פרק שמיני

### פמליא של מעלה

הכינויים שחידשו חכמים, כדי לכנות בהם את ריבונם, מבטאים את מערכת היחסים שבינו לבין העולם והאדם. יש בהם גם גילוי מידותיו וגם משום תיאור פעולותיו. השאלה הצצה ועולה היא, מהי מידת השפעתן של הדעות והאמונות, שגילינו בכינויים אלה, על יחסם של חז"ל למלאכים הממלאים את חלל עולמו של המקרא – החל באותם שליחים תמימים, שכאילו נוצרו למלא שליחויות מסוימות ולעבור מן העולם יחד עם מילוין, דרך משרתי היכל, שרפים וכרובים, המופיעים בחזיונותיהם של אנשי חזון, ההולכים ומתרבים לאלפים ורבבות, ועד לאותם שרים הממונים מינוי של קבע על עמים שלמים ולאותם מלאכים, בעלי שמות פרטיים, התופסים מקום של קבע בפמליא של מעלה וממלאים תפקיד של קבע בעולם של מטה.

בהתבוננם במקראות הבחינו חז"ל יפה, שאין לא בתורה ולא בנביאים ולא בכתובים תורת מלאכים אחידה ועקיבה, אלא, להפך, מצויות שם גישות שונות ורחוקות זו מזו. כך חשו, שבמקומות רבים, שמדובר בהם על המלאך, הכוונה לה' בכבודו ובעצמו, אלא שמחמת רתיעה מביטוי של הגשמה הועבר התפקיד למלאך. לפיכך היו תנאים, שלא נרתעו מלדחוק רגליהם של מלאכים מתוך הכתובים, כשענינם היה להדגיש דווקא את קרבתו של ה' לעמו, או כשנתעורר בהם חשש, שמא התפקיד שהוענק למלאך עשוי להעלותו לכוהן עצמאי, למעין דמיורגוס. מתוך שהיה בידיהם הכינוי 'שכינה', המבטא את נוכחותו של האל, יכלו בנקל ללמוד מן הכתוב ייסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל (שמות יד, יט): 'ירדו לים שכינה עמהם'. ומתוך תפיסה זו התעלמו לעתים בדרשותיהם

ר' הרב מ. כשר, תורה שלמה, חיי שרה, עמ' תקצו. ור' ל' גינצברג Legends ח"ה, עמ' 265, ושם עמ' 301. ניסיונו של H. J. Schoeps, Aus frühchristlicher Zeit, Tübingen, עמ' 252 ואילך, לזהות את בלעם עם שמעון מגוס, שגם עליו נאמר שפרח, אינו יותר מתקבל על הדעת מאשר הזיהוי עם ישו, ור' מה שכתבתי בתרביץ שנה כ"ה (תשט"ז), עמ' 281 ואילך. בתיאור התרפים של לבן בסדר-א סל"ז (הושטט בהוצ' הרד"ל) נאמר גם כן 'וכותבין על ציץ זהב שם רוח טומאה' (ובכ"י גינצברג 111 על טס של זהב), וגם כאן בתי' 'וכתבין קוסמין בצצא דדהבא' ור' לעיל עמ' 105 הע' 13.

53. בילמדנו המובא בילק"ש במדבר, רמו תשפה, על בלעם שהיה 'פורח ועולה למעלה מסני שהשתמש בשם המפורש'. בתי' לבמדבר לא ח נאמר כבר 'עבד מלתא דקוסמין וסרח באויר שמיא' ור' ח"מ הורוויץ, אגדת אנדות, ברלין תרמ"א עמ' 78-79 ור' שם הע' כו, והוא לא ראה את הילק"ש; לסיכך כתב, שבעל האגדה שנה מלשח התי', ועיין תנחומא מטות אות ד, במדבר ס"כ כ.

54. ר' ב' יעקב בספרו הנ"ל.

1. מכידר"י מס' דשירה ס"ג, עמ' 128. המשל הוא דרשת חכמים לפסוק 'זה אלי ואנוהו': 'וחכמים אומ': אלונג עד שאבוא עמו לבית מקדשו משל למלך... והיא המשך לדרשת ר"ע שם, עמ' 127, ור' גם שם מס' דפסחא פ"ד, עמ' 51: 'ר' עקיבא אומר: אלמלא מקרא 'כתוב, אי אפשר לאמרו. כביכול אמרו ישראל לפני הקב"ה: עצמך סדית. וכן את מוצא בכל מקום שגלו ישראל, כביכול גלתה שכינה עמהם'. ור' מכילתא דרשב"י, עמ' 79, ושם עמ' 232.